

УДК 929:[069:55]:378,4 (477.54)

С. В. Лобенко

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

О. В. ГУРОВ І ГЕОЛОГІЧНА КОЛЕКЦІЯ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Стаття присвячена діяльності видатного геолога, професора Харківського університету О. В. Гурова, який впродовж свого життя працював на благо науки та університету. Одним із багатьох його досягнень в музейній справі було впорядкування, систематизація та розширення за рахунок власних досліджень і відкриттів геологічної колекції Харківського імператорського університету. Саме О. В. Гуров перетворив її в музей геології в повному розумінні цього слова. Від початку свого існування музей не лише відповідав європейському рівню геологічної і музейної науки того часу, а й став вагомим надбанням як для національної, так і для міжнародної спільноти.

Ключові слова: О. В. Гуров, Харківський університет, геологічне зібрання.

Статья посвящена деятельности выдающегося геолога, профессора Харьковского университета А. В. Гурова, который на протяжении своей жизни работал на благо науки и университета. Одним из многих его достижений в музейном деле было упорядочение, систематизация и расширение за счет собственных исследований и открытий геологической коллекции Харьковского императорского университета. Именно А. В. Гуров превратил ее в музей геологии в полном смысле этого слова. С начала своего существования музей не только отвечал европейскому уровню геологической и музейной науки того времени, но и стал весомым достоянием как для национального, так и для международного сообщества.

Ключевые слова: А. В. Гуров, Харьковский университет, геологическое собрание.

The article is devoted work of the famous geologist, Professor of Kharkov University A. V. Gurov, who throughout his life worked for the benefit of science and the university. One of his many accomplishments in the museum has been organizing, systematizing and expanding from its own research and discoveries geological collection Kharkiv Imperial University. This A. V. Gurov turned it into a museum of geology in the full sense of the word. Since the beginning of its existence, the museum not only meet European standards geological museum and science of the time, but has become an important asset for both the national and international community.

Key words: A. V. Gurov, Kharkiv University, geological collection.

Гордістю Харківського класичного університету є його музеї. Сьогодні в університеті склався музейний комплекс, загальний фонд колекцій якого наближається до 0,5 млн. одиниць зберігання¹. Серед музейних зібрань гідне місце посідають геологічні артефакти. На сьогоднішній день ця колекція досягає 25 тисяч одиниць зберігання*. Це зібрання бере початок ще з XIX століття, і до його кінця ми вже можемо говорити про геологічний музей у повному розумінні цього слова.

Серед тих, хто зробив особливо значний внесок у справу збирання геологічних матеріалів, їх систематизації й опису, а також популяризації, був видатний геолог, випускник Харківського університету 1867 року Олександр Васильович Гуров (1843–1921) [13]. Сучасні фахівці по праву

¹ До комплексу входять: Музей природи, Музей історії університету, Музей астрономії, галерея імені Г. Семирадського, Музей археології, ЕрміловЦентр.

* Див.: Музей природи. Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. – Х.: Золоті Сторінки, 2007. – С. 12 та ін.

вважають його одним із засновників Харківської геологічної школи [14].

Науковому співтовариству О. В. Гуров відомий як видатний геолог широкого профілю, який зробив значний внесок у галузь своєї науки. Яскравим прикладом є присвячена йому окрема стаття в авторитетному діаспорному виданні «Енциклопедія українознавства» [15].

Із довідкових видань відомо, що він закінчив природниче відділення фізико-математичного факультету Харківського університету і був залишений в університеті для підготовки до професорського звання з геології і мінералогії. Протягом двох років О. В. Гуров перебував у відрядженні за кордоном, де працював у музеях і лабораторіях університетів Парижа і Лондона, щоб набути більш глибокі знання з геології, петрографії й палеонтології. Після повернення в Україну він зайнявся фундаментальними дослідженнями широкого спектру геологічних наук, зробив численні геологічні подорожі та екскурсії, особливо по Донецькому кам'яновугільному басейні, Харківській і Катеринославській губерніях.

1880 р. О. В. Гуров почав викладацьку діяльність в Харківському університеті й через вісім років (1888) захистив докторську дисертацію «Геологічний опис Полтавської губернії з геологічною картою». Незабаром Олександра Васильовича затвердили професором, і він очолив кафедру геології (змінив на посаді завідувача проф. А. С. Бріо). Крім того, він читав курс мінералогії для студентів в Харківському технологічному інституті [1; 2; 10 та ін.].

Олександр Васильович Гуров – відомий представник харківської школи геологів. Його заслуги перед вітчизняною геологічною школою воістину неосяжні за своїми масштабами, адже він здійснив ґрунтовне дослідження Харківщини, Донецько-Придніпровського району, вивчав інші регіони Російської імперії. Він належить до числа дослідників, які поклали початок фундаментальному геологічному вивченню України [11].

Незважаючи на те, що О. В. Гуров був талановитим ученим-теоретиком, що простежується по його численних наукових працях, він був і чудовим ученим-практиком, адже з його ім'ям пов'язано відкриття багатьох корисних копалин, поява перших глибинних артезіанських свердловин. Але не тільки наука і виробництво цікавили цю різнобічно розвинену особистість. Олександр Васильович був прекрасним педагогом, що виховав не одне покоління студентів, які в подальшому несли і прославляли його ім'я. Ще однією гранню його таланту було збиральництво і музейна справа. Саме цього маловивченого аспекту його діяльності ми хочемо присвятити нашу статтю.

Уже засновник університету Василь Каразін (1773–1842) жваво захоплювався геологією і географією, досліджував наземні води, цікавився геологічними знахідками. Так, наприклад, він вивчив якість води в районі річки Оріль (лівої притоки Дніпра) [1]. У 1807 році він виступив з доповіддю на зборах Московського товариства випробувачів природи з приводу виявлених ним скам'янілостей [2].

Після відкриття Харківського університету 1805 року, одним із завдань, згідно з його Статутом, було «дослідження природних багатств краю» [3]. Саме тому, вже 1807 року було створено мінералогічний кабінет – один із найстаріших в Україні і Східній Європі. Основу зборів мінералогічного музею складають дві спеціально придбані за кордоном найбільші колекції мінералів, що містять більше 5000 штуків, які, на жаль, не мали систематичного каталогу.

У перші 35 років існування музею поповнювався слабо, переважно випадковими знахідками, які надходили від приватних осіб. У цей період кабінетом завідували не мінерологи (геологи), тому вони не залишили помітний слід у становленні кабінету. Із 1825 до 1837 року кабінетом завідував проф. І. А. Криницький (1797–1838). Він перший із завідувачів упорядкував цей кабінет, описав близько 6000 штуків, розташував мінерали за системою Вернера¹: 1. Каміні і землі; 2. Солі; 3. Горючі тіла; 4. Метали. І. А. Криницький очолив також створену 1837 р. кафедру мінералогії та геогнозії [4]. Однак, кращими часами для музею стали ті, коли завідував нею відомий геолог, проф. Н. Д. Борисяк (1843–1869).

Новий, вельми плідний етап історії геологічного кабінету, який існував в університеті, було

¹ А. Г. Вернер (1750–1817) – професор Фрейбургської академії (Німеччина), автор першої в історії науки систематизації мінералів.

пов'язано з діяльністю Олександра Васильовича Гурова. Саме цей учений значно розширив кількість наявних експонатів і передав у дар університету свої особисті численні колекції. Завдячуючи його старанням, перш за все з навчальною метою, були зібрані нові колекції мінералів і конкрецій. По суті, кабінет геології став музеєм у повному розумінні цього слова*. Цьому також сприяли подорожі О. В. Гурова за кордон. На початку ХХ ст. О. В. Гуров перебував у відрядженні з метою ознайомлення з постановкою музейної справи в установах Парижа і Відня [7]. У бібліотеках Харкова збереглися унікальні видання, які він подарував колегам-ученим після цієї поїздки. У ході своїх наукових відряджень він познайомився з багатьма геологічними збірками Франції, Австро-Угорщини й інших країн, вченими і музейними працівниками. Це дозволило йому перетворити геологічний кабінет університету на справжній музей, що мав відповідати європейському рівню геологічної і музейної науки того часу [5, 6 та ін.].

Сьогодні невід'ємною частиною палеонтологічних і інших зібрань відділу геології Музею природи є монографічні колекції відомих геологів, які не втратили своєї актуальності понині. Це, наприклад, не тільки колекція девонських морських відкладень Європи, фауни Келецько-Сандомирського кряжу Польщі, професора Д. Н. Соболева (1872–1949), яку він зібрав на рубежі ХІХ – ХХ століть, а й колекції викопної кам'яновугільної флори Донбасу професора О. В. Гурова (зібрання 1893–1919 рр.), а також колекція Середньокейперської гаражовської древньої флори, що не мала собі рівних у Європі і важлива для стратиграфії не тільки Донбасу, але й інших регіонів. Слід зазначити, що в інших музеях Євразії немає такого повного набору багатих, які йдуть одна за одною пізньотріасових флор.

Експозиція залів геологічного відділу сучасного Музею природи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, яку вдосконалював О. В. Гуров і його колеги, має ряд важливих достоїнств. Їй притаманні науковість, систематичність і комплексність, наочність і оформлення експонатів на високому художньо-естетичному рівні. Її велике наукове й пізнавальне значення, обумовлене наявністю унікальних матеріалів, не викликає сумнівів. Її успішно використовують при проведенні екскурсій для краєзнавців, інших відвідувачів музею і як необхідний фактичний матеріал у навчанні студентів-геологів, географів Харківського класичного університету.

Отже, появу в стінах університету геологічного музею як такого можна вважати, починаючи з часу керівництва геологічним кабінетом фізико-математичного факультету професора О. В. Гурова¹. Цю заслугу вченого гідно оцінили сучасники і нащадки. У всіх узагальнюючих працях з історії Харківського університету згаданий цей факт². Його відзначено й в узагальнюючій праці «Харківський університет – рідному місту» [12]. Знайшов він своє відображення і в спогадах колишніх студентів і викладачів.

Сьогодні на факультеті геології, географії та туризму ХНУ імені В. Н. Каразіна відкрито меморіальну аудиторію на честь Олександра Васильовича. Загибель архіву Харківського університету в роки Другої світової війни ускладнює нам відтворення докладної історії діяльності О. В. Гурова та його студентів, спрямовану на реорганізацію геологічного кабінету і практичну роботу в ньому. Однак, і те, чим ми сьогодні володіємо, дозволяє зробити висновок про виняткову роль ученого у справі створення музею (відділу) геології при найстарішому на сході України Харківському університеті.

Література

1. Каразін В. Н. Про цілющу воду в дачах над Орілью (9 вересня 1838 р.) / В. Н. Каразін // Твори, листи і папери В. Н. Каразіна, зібрані і редактовані проф. Д. І. Багалієм. – Харків : Видання Харківського університету, 1910. – С. 467–468.
2. Каразин В. Н. Речь, произнесённая в публичном Собрании Московского общества испытателей природы 18 сентября сего года членом общества, ст. советником и кавалером В. Н. Каразиным по случаю представления несколькими окаменелостей, найденным им в окрестностях Москвы //

* У ХІХ ст. терміни «кабінет» і «музей» часто використовувалися, як синоніми.

¹ Крім систематизації та опису матеріалів геологічного кабінету, вчений виготовляв карти, моделі та ін.

² Спочатку Олександр Васильович обіймав посаду позаштатного зберігача геологічних колекцій.

- Болебрух А. Г. Василь Назарович Каразін (1773–1842). / А. Г. Болебрух, С. М. Куделко, А. В. Хрідочкін. – Харків : Авто-Енергія, 2005. – С. 154–156.
3. Буланкін І. Н. Стопятидесятниччя Харківського державного університету ім. А. М. Горького / І. Н. Буланкін. – Харків : Вид-во Харк. ун-ту, 1955. – 23 с.
 4. Зарицький П. В. Історія мінералогічних досліджень в Харківському університеті / П. В. Зарицький // Історія мінералогічних досліджень в Україні: Зб. науч. тр. АН УРСР. – Київ, 1991. – С. 35–44.
 5. Зарицький П. В. До 195-річчя мінералогічного музею Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна / П. В. Зарицький // Матеріали IV Міжнар. симпоз. з історії мінералогії і мінерал. музеїв. Мінерал. музеї. – СПб., 2002. – С. 42–43.
 6. Логвиненко Н. В. Мінералогічний музей Харківського державного університету ім. А. М. Горького / Н. В. Логвиненко // Зап. геол. ф-ту Харк. ун-ту. – 1955. – № 12. – С. 35–43.
 7. Бокотей В. В. Формування наукової школи геологів Харківського університету (XIX – початок ХХ ст.) / В. В. Бокотей // Геол. журн. – 1994. – № 3. – С. 129–138.
 8. Багалій Д. І. Короткий нарис історії Харківського університету за перші сто років його існування (1805–1905) / Д. І. Багалій, М. Ф. Сумцов, В. П. Бузескул. – Харків : тип. Ун-ту, 1906. – 329 с.
 9. Фізико-математичний факультет Харківського університету за перші 100 років його існування (1805–1905) / Під ред. І. П. Осипова і Д. І. Багалія. – Харків : Вид. ун-ту, 1908. – 357 с.
 10. Енциклопедичний словник Ф. А. Брокгауза та І. А. Ефрона: в 86 т. – Т. 18. – СПб.: Семенівська Типо-літографія, 1893. – 989 с.
 11. Тарапов І. Є. Харківський університет. Сторінки історії. Зб. актових промов на урочистих засіданнях Вченої ради. 1976–1999 / І. Є. Тарапов. – Харків : Фоліо, 1997. – С. 54 та ін.
 12. Харківський університет – рідному місту. – Харків : НМЦ «СД», 2004. – С. 79.
 13. Левченко І. Г. Гуров Олександр Васильович / І. Г. Левченко // ЕСУ. – Т. 6. – Київ : Координаційне бюро Енциклопедії Сучасної України Національної академії наук України, 2006. – С. 662.
 14. Викладачі геології Харківського університету. Словник-довідник / Авт.-упоряд. В. О. Соловійов, І. К. Решетов, О. Г. Кудрявцев. – Харків: Курсор, 2010. – С. 53.
 15. Гуров Олександр // Енциклопедія українознавства. Голов. ред. проф. В. Кубійовіч. Перевидання в Україні. – Т. 2. – Київ : Глобус, 1994. – С. 463.